

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглядається поняття самосвідомості та її передумови формування у дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Ключові слова: самосвідомість, Я-концепція, затримка психічного розвитку, молодший шкільний вік.

In the article seen the concept of self-awareness and its factors of formation in children of primary school age with cognitive delays.

Key words: self-awareness, self-concept, cognitive delays, primary school age .

Значення емоцій і почуттів в житті людини вкрай велике. Вони спонукають до діяльності, допомагають долати труднощі в навчанні, роботі, творчості. Визначним поняттям в усвідомленні людиною себе та, власне, розумінням свого «Я» є самосвідомість, яка виконує мотивуючу та цілеутворюючу функції, детермінує ставлення до оточуючих, визначає стиль спілкування з ними, впливає на розвиток особистості, її рис, служить формою самоконтролю.

Проблемою самосвідомості займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Вивченню цього психічного процесу присвячено чимало досліджень у вітчизняній психології. У роботах Б.Г. Ананьєва, Л. І. Божович, О.М. Леонтєва, С.Л. Рубінштейна, І.І. Чеснокової, О.Г. Спіркіна в загальнотеоретичному і методологічному аспектах проаналізовано питання про становлення самосвідомості в контексті більш загальної проблеми розвитку особистості. Зарубіжна література по темах, що мають відношення до психології самосвідомості, також надзвичайно багата - ці питання так чи інакше присутні в роботах У. Джеймса, К. Роджерса, Е. Еріксона, Ч.Кулі, Р. Бернса та багатьох інших видатних вчених [6, с. 11].

У молодшому шкільному віці дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, яка піддається соціальним нормам, зобов'язана вчитися і в процесі навчання змінювати себе, привласнюючи суспільні норми, поняття, ідеї і навички (читання, письмо тощо), які існують в системі соціальних очікувань, щодо поведінки та ціннісних орієнтацій. Сприйняття того, що вона відрізняється від інших і переживає свою унікальність, викликає прагнення утвердити себе серед однолітків і дорослих. Тому, на сьогоднішній день серйозну проблему представляє корекція самосвідомості у молодших школярів із затримкою психічного розвитку, де соціальний розвиток дитини - утруднений.

Сутність особистості полягає в усвідомленні людиною себе і в певному ставленні до самої себе, це критерій завдяки якому людина пізнає себе, оцінює і формує певне ставлення до себе, дозволяє вносити в процес становлення особистості корективи, шляхом адаптації життєвих сенсів до власних особливостей.

Перші емпіричні дослідження питання формування самосвідомості беруть свій початок з XIX століття, на той час вектор вивчення був спрямований переважно на психологію особистості і вікову психологію, де основним завданням було саме реконструкція онтогенезу свідомого «єго» шляхом безпосереднього спостереження за дітьми, аналізу дитячих творів і юнацьких щоденників. Ці дослідження містили чимало цінних спостережень, але були в більшості випадків описовими, слабо пов'язаними з будь-якою теорією.

Різноманітність теоретичних підходів обумовлює необхідність проведення аналізу даної проблематики.

Л. С. Виготський, вивчаючи проблему структури самосвідомості, робить акцент на шести напрямках, які характеризують її структуру: накопичення знань про себе, зростання їх зв'язності і обґрунтованості; поглиблення знань про себе, психологізація (поступове включення в «образ» уявлень про власний внутрішній світ); інтеграція (усвідомлення себе єдиним цілим); сприйняття власної індивідуальності; розвиток внутрішніх моральних критеріїв при оцінці себе, своєї особистості, які запозичуються з об'єктивної культури [1, с. 137].

У дослідженнях О. Б. Орлова самосвідомість визначається особливостями самоотождотчення і самоприйняття. В процесі персонізації особистість еквівалентна «персоні». В системі персоніфікації приймаються не тільки персональні, а й тіньові сторони особистості, виникає криза самоідентичності. Особистість усвідомлює дві різні психологічні інстанції: особистість не є сутність, сутність не є особистість. О.Б. Орлов отождотнює персоніфіковану особу з «образом», з «повноцінно-функціонуючою особистістю» [3, с. 244].

З. В. Діянова і Т. М. Щеголева, аналізуючи цю проблему, відзначають, що не у кожної людини уявлення про себе складається в стійку систему. У деяких людей вони функціонують у формі окремих ситуативних образів «Я», які не сформовуються в «Я»-концепцію, так як визначена концепція – є показником зрілості самосвідомості, вершиною самосвідомості. Це найбільш усвідомлений, раціональний її компонент.

Отже, у психологічних дослідженнях різних авторів структура самосвідомості є неоднорідною. Одні дослідники намагаються приділити більше уваги вивченню Я-образу (І. С. Кон, О. Т. Соколова, А. А. Налчаджян, В. М. Козієв, О. О. Бодальов та ін.). При цьому у вивченні і розумінні «Я-образу» акцентують увагу на різних підходах. «Образ Я» розуміється як установча система цінностей людини, де її «Я» завжди має в кожному випадку своє ціннісне значення (Бодальов О. О.).

При розгляді особливостей формування самосвідомості молодших школярів з ЗПР дуже важливо визначити, як дитина виокремлює сама себе з навколишнього середовища, відчуває себе об'єктом своїх фізичних і психічних станів, дій і процесів, переживає свою цілісність і тотожність з самою собою - як щодо свого минулого, так і сьогодення, і майбутнього.

Важливим є розгляд особливостей психофізичного розвитку дітей і сприйняття цих особливостей самою дитиною і її значущим оточенням, тобто формування всіх компонентів самосвідомості: самооцінки, рівня домагань і образу «Я».

При затримці психічного розвитку утруднено соціальний розвиток дитини, його особистісне становлення - формування самосвідомості, самооцінки, системи «Я». У старшому дошкільному віці така дитина безініціативна, її емоції недостатньо яскраві, вона не вміє висловити свій емоційний стан, не може регулювати свою поведінку на основі засвоєних норм і правил, не готова до вольової регуляції поведінки [4, с. 89].

Якісні особливості самосвідомості, як компонента особистості, у дітей із ЗПР характеризуються недиференційованістю уявлень про власне «Я», слабкістю рефлексії, домінуванням уявлень про себе тільки в зовнішніх ознаках, неточністю в оцінці своїх якостей, як особистості, характеру, поведінки, дисгармонійним ставленням до себе, відсутністю позитивного ставлення до себе, обмеженістю способів самопізнання, слабкістю усвідомлення зв'язку зі світом природи, предметами [2, с. 161].

Тому, вивчення психологічних особливостей молодших школярів із затримкою психічного розвитку (ЗПР) є важливим і актуальним як для більш глибокого розуміння дітей цієї категорії, так і для вдосконалення способів і методів психологічної диференціальної діагностики і профілактики неуспішності учнів початкових класів. Виходячи з того, що процес самоусвідомлення є єдністю раціонального та емоційного, оскільки знання про себе завжди супроводжуються переживанням того, що дитина в собі відкриває, усвідомлює та регулює. Розвиток дитячої психіки проявляється в

усвідомленому розумінні особистісних якостей, обумовлює наявність рефлексії, діалогічного мислення, схильності до самоаналізу своїх почуттів, вчинків та дій тощо.

Підводячи підсумки, можна виокремити наступне:

- 1) до теперішнього часу не існує визначеного і загальновизнаного тлумачення поняття процесу самосвідомості;
- 2) самосвідомість – це компонент особистості, який є невід’ємною частиною її розвитку;
- 3) і вітчизняні, і зарубіжні психологи виокремлюють декілька загальних рівнів самосвідомості (самооцінка, усвідомлення себе, взаємозв'язок із соціумом).
- 4) при затримці психічного розвитку (ЗПР) гальмується соціальний та особистісний розвиток дитини: формування самосвідомості, самооцінки та компонентної системи «Я», обмеження способів саморозуміння.
- 5) дослідження психологічних особливостей самосвідомості в учнів початкових класів із затримкою психічного розвитку (ЗПР), має велике значення для розуміння зазначеної категорії дітей та вдосконалення методів, прийомів психологічної діагностики і профілактики невдач у освітній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Н.Н. «Я-концепция» : в согласии с собой / Н.Н. Васильев. - СПб.: Элитариум: Центр дистанционного образования, 2009. - 240 с.
2. Гербарт И. Психология //И. Гербарт.- М.: Территория будущего, 2007.- 320 с.
3. Кукушин, В. С. Теория и методика воспитательной работы : учеб. пособие / В. С. Кукушин. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – Ростов Н/Д. : ИКЦ «МарТ»; Феникс, 2016. – 352 с.
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д.Я. Райгородский. - Самара: БАХРАХ-М, 2008. - 380 с.
5. Савчин М. В, Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. - 2-ге вид. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. - К.: Академвидав, 2009. - 370 с.
6. Чупров Л. Ф. Особенности произвольного внимания и познавательной деятельности младших школьников с задержкой психического развития» // Дефектология. – 1987. - №6. – С. 9 -12.

Рекомендує до друку науковий керівник професорка Лаврикова О.В.